

УДК 371.314.6:372:53

Барладим Валентина Миколаївна

аспірант

відділу дослідження і проектування навчального середовища

Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, м. Київ, Україна

barladim_valya@ukr.net

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ І МОЛОДІ

Анотація У статті проведено аналіз сучасної структури освіти України, розглянута проблема організації та проведення вільного часу дітей та молоді, проаналізовані сучасні підходи до визначення неформальної освіти. Також, у статті стверджується, що соціалізація молоді – є одним з важливих завдань освіти як формальної так і неформальної.

Крім того, автор описує експеримент, що проводився з метою аналізу стану інформаційної підтримки неформальної освіти дітей та молоді. Завдяки проведеному експерименту з'ясовано: які інформаційно-комунікаційні технології використовуються для забезпечення інформаційної підтримки неформальної освіти дітей та молоді; рівень ефективності наявної інформаційної підтримки; які інформаційно-комунікаційні технології користуються попитом серед дітей та молоді. Стаття містить певні пропозиції щодо покращення стану інформаційної підтримки неформальної освіти дітей та молоді із використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова неформальна освіта; педагогіка вільного часу; інформаційна підтримка; інформаційно-комунікаційні технології в неформальній освіті.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. В Україні розвивається демократична система освіти, до структурних елементів якої включаються: дошкільна освіта; загальна середня освіта; позашкільна освіта; професійно-технічна освіта; вища освіта; післядипломна освіта; аспірантура; докторантура; самоосвіта [5]. Слід зазначити, що позашкільна освіта – це сукупність знань, умінь та навичок, що отримують вихованці, учні і слухачі в позашкільних навчальних закладах у час вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах [6]. Самоосвітній елемент можна характеризувати як освіту, яку отримують у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. До того ж, самоосвіта являється невід'ємною частиною систематичного навчання у стаціонарних закладах, вона сприяє поглибленню, розширенню та кращому засвоєнню знань [4; 296].

Позашкільна освіта та виховання, як структурна частина освіти є однією з складових системи безперервної освіти. Навчально-виховний процес в умовах позашкільної освіти спрямовуються на розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні [6]. Законом України «Про позашкільну освіту» передбачено, що позашкільні освітні послуги надаються навчальними закладами, сім'єю, трудовими колективами, громадськими організаціями тощо. Важливою різницею між формальною та неформальною освітою є те, що навчально-виховний процес у неформальній освіті ґрунтуються на принципі добровільності вибору типів закладів, видів діяльності. Забезпеченням умов для одержання учнями та молоддю позашкільної освіти має опікуватись держава.

Підтримка і розвиток різних напрямків неформальної освіти відповідає рекомендаціям Асамблеї Ради Європи (2000 року) «Про неформальну освіту» [10] в яких стверджується, що неформальна освіта – є частиною неперервного навчання для адаптації у постійно змінюваному інформаційному середовищі. На нашу думку, питання інформаційної підтримки має важливе соціальне значення для українського суспільства, оскільки пов'язано з організацією і способом проведення вільного часу громадян. Важливість даного питання усвідомлюється світовою спільнотою, тому дисципліна «Педагогіка вільного часу» є

інваріантною складовою навчальних планів бакалаврської та магістерської програми всіх без виключення вищих навчальних закладів країн – учасників Болонського процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні і світі єдиного підходу до визначення неформальної освіти не існує. Так, автор [11] стверджує, що поняття неформальної освіти є широким у визначенні і оскільки «те, що визначає неформальну освіту, є розмаїттям форм, які вона може запропонувати у відповідь на різноманітні вимоги і потреби різних людей або груп». Більш повне визначення неформальної освіти надають Кумбс П. та Ахмед М.: «неформальною освітою є будь-яка організована систематична освітня діяльність, що проводиться поза межами формальної системи для забезпечення обраними (визначеними) видами навчання окремих підгруп населення, як дорослих, так і дітей» [12].

Одним із компонентів освіти є інформальна освіта – індивідуальна пізнавальна діяльність, яка супроводжує повсякденне життя і необов'язково носить цілеспрямований характер; спонтанна освіта, яка реалізується за рахунок власної активності індивідів у культурно-освітньому просторі; спілкування, читання, засоби масової інформації, відвідування закладів культури тощо.

Також, вченими виділяється як окремий компонент освіти самоосвіта, яка має такі характеристики:

- систематична учбова діяльність при мінімальній організації навчального процесу або при повній відсутності керівництва ним зі сторони викладачів;
- діяльність, що спрямована на отримання будь-яких нових знань, навичок;
- у процесі такої освіти індивід самостійно вирішує, в якій мірі поєднувати власні переваги з довгостроковими інтересами [8].

Варто зауважити, що неформальна освіта охоплює позашкільну, самоосвіту та інформальну освіту.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що питання неформальної освіти та її інформаційної підтримки в Україні та світі є актуальним та соціально важливим. Також, перед педагогічною спільнотою постають питання методичного забезпечення, затвердження усталеного понятійно-категоріального апарату, вдосконалення нормативно-правової бази щодо організації навчально-виховного процесу в умовах позашкільної освіти.

Мета статті. На сьогодні питання організації та проведення вільного часу громадян (в тому числі учнівської та студентської молоді) є актуальним питанням, оскільки, частіше за все, людина не може реалізувати свої особисті потреби за основним місцем роботи та навчання. Діяльність громадських організацій, що створені за ініціативи громадян, спрямована на реалізацію їх особистих ініціатив, уподобань, потреб тощо. Крім того, позитивним моментом є те, що участь у таких організаціях (об'єднаннях) є добровільною, керівництво діяльністю виконують самі члени організації. На даний час, в Україні спостерігається зниження громадянської активності; зменшення інтересу дітей та молоді до активного соціального життя, вони не бачать сенсу у такій діяльності, оскільки бояться бути не почутими та зустріти нерозуміння з боку соціуму. Тому, автором статі було поставлено за мету з'ясувати стан інформаційної підтримки неформальної освіти, зокрема представлення в мережі Інтернет інформації про громадські організації та їх освітні пропозиції. Також, метою є – розробка пропозицій щодо покращення стану інформаційної підтримки неформальної освіти за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

2. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Під час написання даної статті ми використовували такі теоретичні методи дослідження – аналіз проблеми у науково-методичній літературі; ретроспективний аналіз умов розвитку і функціонування поняття «неформальна освіта»; методи експериментального дослідження: спостереження, бесіди, інтерв'ювання та анкетування.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Перш за все слід зазначити, що неформальна освіта України широко представлена різноманітними закладами та об'єднаннями. Так до закладів неформальної освіти відносяться: будинки творчості учнів, спортивні та музичні школи, гуртки, школи мистецтв, дитячі та молодіжні громадські організації тощо. Про наявність та діяльність гуртків, будинків творчості, студій та інших установ відомо більшості батьків, вчителів, учнів та студентів. Про діяльність громадських організацій великому загалу не відомо. Цьому є багато причин, перерахуємо деякі з них:

- фінансування – на відміну від гуртків та студій, які фінансує держава, громадські організації повинні відшукувати меценатів, спонсорів, приймати участь у конкурсі грантів, збирати членські внески тощо;

- забезпечення приміщенням – на сьогодні держава не забезпечує громадські дитячі та молодіжні організації приміщеннями, для реалізації їх статутної діяльності.

- методичне та кадрове забезпечення – керівники будинків творчості, спортивних шкіл, гуртків – люди, що мають спеціальну освіту та отримують заробітну плату. До того ж, система таких закладів працює за вже розробленими методичними рекомендаціями та програмами. Керівники та лідери громадських організацій, частіше за все не мають спеціальної освіти, робота в організації не оплачується; методичні рекомендації розробляються з досвіду роботи організації.

Крім перерахованих організаційних та адміністративних проблем виникають проблеми самопрезентації громадських організацій. На даний час в мережі Інтернет представлені сайти багатьох організацій, спостерігаються спроби систематизувати дані про різноманітні громадські об'єднання (наприклад - <http://www.civicua.org>, на даному сайті зібрана інформація про громадські організації України, нараховується близько тисячі об'єднань. Але даний перелік не є повним.). Але не зважаючи на наявність інформації в Інтернеті керівники та лідери громадських організацій говорять про відсутність стійкого інтересу до їх діяльності цільової аудиторії.

Слід зазначити, що здійснюючи пошук ефективних сучасних технологій та методик неформальної освіти дослідники пропонують використовувати компетентнісний підхід, як такий, що забезпечує високу її якість. Для подальшої роботи беремо за основу таке твердження: компетентнісний підхід у неформальній освіті базується на спрямованості мети, завдань, змісту, форм та методів на розвиток особистісних умінь. При цьому компетентність – це особистісна характеристика людини, яка повноцінно реалізує себе у житті, володіючи відповідними знаннями, вміннями, навичками, досвідом та культурою [2].

В неформальній освіті можна виділити такі основні компетентності:

1. пізнавальна – передбачає оволодіння знаннями про культуру, природу, суспільство тощо;

2. практична – спрямована на формування практичних вмінь та навичок особистості;

3. творча – спрямована на розвиток творчої діяльності, здібностей, уяви;

4. соціальна – передбачає здатність до співпраці, самореалізацію та самовизначення, загальну культуру особистості тощо.

На нашу думку, в сучасному суспільстві, соціалізація підлітків є однією з головних задач формальної та неформальної освіти. Оскільки наряду із швидким розвитком технологій, поглибленням знань людства про навколишній світ, новітніми відкриттями у науці та техніці тощо, спостерігаються й такі негативні явища як: руйнування авторитету сім'ї; розрив між людиною та суспільством (зростає соціальна апатія молоді, агресивність тощо); неузгодженість цінностей, що формуються з можливістю їх практичної реалізації та інші. До того ж, в умовах сучасного суспільства, підвищується актуальність виховання людини, яка спроможна до самоствердження, самовизначення та самореалізації; а також людини, яка спроможна співпрацювати з оточуючими людьми та світом.

Соціалізація – спосіб життя, цінності, що його зумовлюють; виховання особистості, достатньо підготовленої (тобто такої, котра володіє необхідними знаннями, уміннями, навичками) для того, щоб своїми поведінковими практиками, усім способом життя в певному суспільстві відповідати прийнятим у ньому соціокультурним нормам. Успішна, з погляду конкретного суспільства соціалізація, безпосередньо залежить від того, якою мірою діяльність усіх соціальних інститутів, котрі створюють соціалізаційний вплив, відповідає прийнятим у цьому суспільстві соціокультурним нормам [3]. Основними соціальними інститутами є:

- родина та близьке оточення (друзі, знайомі, сусіди тощо);
- заклади освіти (дошкільні, шкільні всіх рівнів від початкової до вищої та післядипломної освіти);
- заклади культури і мистецтва (позашкільні, заклади організованого дозвілля, творчого розвитку, бібліотеки, клуби, театри тощо);
- трудові колективи;
- засоби масової інформації (включаючи мережу Інтернет, вплив якого дедалі більше);
- місцеві громади;
- релігійні, громадські та політичні організації/об'єднання, профспілки, інститути спеціального призначення для окремих соціально-демографічних груп (дітей сиріт, дітей і дорослих з особливими потребами, безробітних, людей похилого віку тощо).

Соціальна компетентність у неформальній освіті передбачає формування активної життєвої позиції, готовність до конкурентної боротьби на ринку праці, потребу ініціативно включатися в систему нових економічних відносин; обумовлює прояв та розвиток важливих людських якостей і здібностей особистості – ставлення до праці, оволодіння соціальним досвідом; характеризує взаємодію людини з соціумом; як сукупна характеристика громадянської зрілості професіонала виступає одночасно як соціальна дієздатність – вміння передбачати наслідки своїх дій, робити правильний вибір під час їх виконання, дотримуватися балансу загальних та особистих інтересів.

Останнім часом, в Україні, спостерігається відсутність інтересу молоді та дітей до позашкільних навчальних закладів, що свідчить про зниження їх соціальної активності. Отже, виникає потреба в популяризації серед дітей та молоді закладів, організацій та об'єднань, які надають неформальні освітньо-виховні послуги, як одного з інститутів соціалізації. Одним з найефективніших методів популяризації може бути, активне представлення в мережі Інтернет сайтів та сторінок у соціальних мережах таких організацій.

Плануючи констатувальний етап нашого дослідження, ми поставили за мету – проаналізувати стан інформаційної підтримки неформальної освіти дітей та молоді із застосуванням інформаційно комунікаційних технологій. Констатувальний експеримент проводився серед керівників та членів різних дитячих та молодіжних організацій (ВДГО «Морські скаути України», Національна організація Скаутів України, деякі осередки організації «Пласт», ДО «Іскра» та інші). Експеримент тривав з березня 2013 року по лютий 2014 року. Учасників експерименту розподілили на дві групи: керівники та лідери – віком від 8 до 45 років; діти і молодь, члени громадських організацій – віком від 6 – 23 років. Всього в експерименті взяли участь 328 осіб. До методів експериментального дослідження належали: спостереження, бесіди, інтерв'ювання та анкетування.

Враховуючи результати констатувального експерименту, можна зробити висновок, що інформаційна підтримка неформальної освіти дітей та молоді є недостатньо ефективною. Зокрема, всі організації, що приймали участь в експерименті мають відповідно свої сайти. Але інформацію про проведення заходів за допомогою сайту організації отримують лише 4 % дітей та молоді й 29 % керівників та лідерів. За допомогою електронної пошти – 4 % дітей та молоді й 41 % керівників та лідерів. За допомогою мобільних пристроїв – 50 % дітей та молоді й 59 % керівників та лідерів. Через соціальні мережі – 16 % дітей та молоді й 18 %

керівників та лідерів. До того ж, на сайтах громадських організацій не своєчасно оновлюється інформація, та не завжди відповідає потребам учасників.

Слід зазначити, що більшість учасників експерименту відмітила важливість інформаційно-комунікаційних засобів у повсякденному житті (серед основних були названі мережа Інтернет, скайп, мобільні засоби). А також, більшість дітей використовує для спілкування з іншими членами організації та друзями соціальні мережі (найпопулярніша – «В контакте»), а також скайп.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

По-перше, неформальна освіта охоплює позашкільну, самоосвіту та інформальну освіту.

По-друге, враховуючи результати констатувального експерименту доцільно провести спеціальну підготовку керівників та лідерів громадських організацій, об'єднань, закладів спрямовану на формування в учасників громадських організацій ІК та медіа компетентностей [9]. Окремим завданням навчання є використання веб-сайтів для знаходження необхідної інформації, залучення всіх учасників до обговорення інформації, що міститься на сайтах та сторінках організації й проектування цих сторінок.

Система інформаційної підтримки обов'язково повинна включати використання мобільних пристроїв, як засобу інформування.

Керівники позашкільних навчальних закладів, дитячих та молодіжних організацій мають враховувати популярність серед молоді та підлітків соціальних мереж, зокрема мережі «В контакте» та «Фейсбук». Для організації швидкого зворотнього зв'язку із членами об'єднання; популяризації своєї діяльності серед цільової аудиторії; інформування великого загалу про результати заходів; залучення до організації та участі у заходах, акціях, проектах більшої кількості людей, а також створення сприятливих умов для співпраці з батьками – створювати сторінки закладів у соціальних мережах. Враховуючи легкість в управлінні групами у соціальних мережах, можна покласти обов'язки щодо наповнення сторінки, організації тієї чи іншої зустрічі, експрес опитування та інше на членів колективу. До того ж, сервіси представлені соціальною мережею (завантаження фотографій, відео- та аудіо файлів, можливість прикріпити документ, текстовий файл тощо) допоможуть підліткам урізноманітнити способи подачі інформації, творчо підійти до питання висвітлення діяльності, проявити особистісні уподобання та здібності.

Завдяки наявному у підлітків інтересу до участі соціальних мережах; створенні більш демократичної атмосфери спілкування; прийнятті на себе частини відповідальності за наповнення сторінки та організації заходів тощо; швидкому зворотньому зв'язку між членами соціальної мережі створюються додаткові позитивні умови для розвитку соціальних компетентностей підлітків.

Крім того, нашу подальшу дослідницьку роботу ми спрямуємо на створення системи інформаційної підтримки учасників неформальної освіти, ключовим елементом якої стануть семінари, тренінги для керівників лідерів та учасників громадських організацій, що мають бути спрямовані на забезпечення розвитку їх інформаційно-комунікаційної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барладим В.М. ІКТ в позашкільній освіті: огляд ресурсів для підлітків / Барладим В.М. /Звітна наукова конференція Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України: Матеріали наукової конференції. [Електронне ресурс] / За редакцією В.Ю. – Київ : ІТЗН НАПН України, 2013. – с. 124 - 128
Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net>
2. Биковська О. Розвиток позашкільної освіти в Україні: теоретико-методичні аспекти. / Биковська О.// Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 5. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 198с.

3. Геєць В.М. Інститути соціалізації в Україні та країнах ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності / Геєць В.М. // Укр. соціум. - 2011. - № 2. - С. 7-34.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К., 1997.
5. Закон України «Про освіту» (чинний, поточна редакція від 01.01.2013р.) [Електронний ресурс] Режим доступу – <http://zakon4.rada.gov.ua>
6. Закон України «Про позашкільну освіту» (чинний, поточна редакція від 05.12.2012р.) [Електронний ресурс] Режим доступу – <http://zakon4.rada.gov.ua>
7. Кудрявцева С.П., Колос В.В. Міжнародна інформація. / Кудрявцева С.П., Колос В.В. // Навчальний посібник – К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. - 400с [Електронний ресурс] Режим доступу – <http://pulib.if.ua/part/9946>
8. Ключарев Г.А., Пахомова Е.И., Кофанова Е.Н. Самообразование взрослых. / Ключарев Г.А., Пахомова Е.И., Кофанова Е.Н. // Общественные науки современность. - 2003. - №4. - С. 37-46.
9. Лещенко М.П., Тимчук Л.І. Розвиток інформаційно-комунікаційних і медіа компетентностей учителів у міжнародному педагогічному просторі / Лещенко М.П., Тимчук Л.І.// Інформаційні технології і засоби навчання, 6 (38). стор. 13-28. [Електронний ресурс] Режим доступу – <http://journal.iitta.gov.ua>
10. Рада Європи. Парламентська асамблея. Рекомендація 1437 (2000) “Про неформальну освіту”// [Електронне ресурс] Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/docs/pase.htm>
11. Namadahe A. Non-formal education. A definition of the concept and some examples. UNESCO Prospects – quarterly review of education. - 1991. -Vol.21-№1.-P.111-124
12. Coombs P., Ahmed M. Attacking Rural Poverty: How non-formal education can help. Baltimore: John Hopkins University Press.-1974.-P.292
13. Шолыганов А.Е. Скаутинг – Среда Социальной Компетентности. / Шолыганов А.Е. // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. 2010. Т. 16. № 3. С. 190-192.

Матеріал надійшов до редакції 15.05.2014 р.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ ПОДДЕРЖКИ НЕФОРМАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЕТЕЙ И МОЛОДЕЖИ

Барладым Валентина Николаевна
аспирант

отдела исследования и проектирования обучающей среды

Институт информационных технологий и средств обучения НАПН Украины, г. Киев, Украина
barladim_valya@ukr.net

Аннотация. В статье проанализирована современная структура образования Украины, рассмотрена проблема организации и проведения свободного времени детей и подростков, проанализированы современные подходы к определению неформального образования. Так же, автор статьи утверждает, что социализация молодежи – это одна из важнейших задач образования как формального та и неформального.

Кроме того, автор описывает в статье эксперимент, который проводился с целью проанализировать состояние информационной поддержки неформального образования детей и молодежи. Проведенный эксперимент показал какие информационно-коммуникационные технологии используются для обеспечения информационной поддержки неформального образования детей и молодежи; степень эффективности существующей информационной поддержки; какие информационно-коммуникационные технологии популярны среди детей и молодежи. В статье предложены определенные меры для улучшения состояния информационной поддержки неформального образования детей и молодежи с использованием информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова неформальное образование; педагогика свободного времени; информационная поддержка; информационно-коммуникационные технологии в неформальном образовании.

MODERN PROBLEMS OF INFORMATION SUPPORT FOR INFORMAL EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH

Valentina M. Barladym

graduate student, the head of the Department of research and learning environment design

Institute of Information Technologies and Learning Tools, NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

barladim_valya@ukr.net

Abstract. The article contains analysis of modern education structure in Ukraine, view on problem of organization and holding of free time of children and youth, analysis of modern techniques for definition

of informal education. Also, author claims socialization of youth is one of the most important tasks of education both formal and informal.

Moreover author describes the experiment which was conducted for analyzing the state of information support for informal education of children and youth. Through the experiment were found out which information and communication technologies are used to provide information support for informal education of children and youth, the level of effectivity of available information support, which information technologies are more popular with children and youth. Article presents several propositions for improvement of state of information support for informal education of children and youth with information and communication technologies.

Keywords. informal education, pedagogy of free time, information support, information and communication technologies in informal education.

REFERENCES

1. Barladym V. ICT in extracullicular education: overview of resources for teens / Barladym V. / Reports Scientific Conference of the Institute of Information technology and learning tools NAPN of Ukraine: Materials of scientific conference. [Electronic Resources] / edited by Bykov V. – Kyiv : IITLT NAPN of Ukraine, 2013. – p. 124 - 128 Access: <http://www.ime.edu-ua.net>
2. Bykovska O. The development of extracullicular education in Ukraine: theoretical and methodological aspects. / Bykovska O. // Вісник Інституту розвитку дитини. Vol. 5. Series: Philosophy, Pedagogy, Psychology: Collected Essays. – Kuiv: Publisher National Pedagogical University of Dragomanov, 2009. – 198p.
3. Heyets V. Institutions of socialization in Ukraine and the EU: development trends and key differences / Heyets V. // Ukr. socium. - 2011. - № 2. - p. 7-34.
4. Honcharenko S. Ukrainian pedagogic dictionary. – K., 1997.
5. Law of Ukraine "On Education" (current, the current edition of 01.01.2013) [Electronic Resources] Access – <http://zakon4.rada.gov.ua>
6. Law of Ukraine «On extracullicular education» (current, the current edition of 05.12.2012) [Electronic Resources] Access – <http://zakon4.rada.gov.ua>
7. Kudryavtseva S., Kolos V. Internation information. / Kudryavtseva S., Kolos V. // Tutorial – K.: Publisher «Slovo», 2005. - 400p [Electronic Resources] Access – <http://pulib.if.ua/part/9946>
8. Klucharev G., Pahomova E., Kofanova E. Adult selfeducation. / Klucharev G., Pahomova E., Kofanova E. // Modern Social studies - 2003. - №4. - p. 37-46.
9. Leschenko M., Tymchuk L. The development of information and communication and media competencies of teachers in international pedagogical space / Leschenko M., Tymchuk L. // Information technology and learning tools, 6 (38). p. 13-28. [Electronic Resource] Access – <http://journal.iitta.gov.ua>
10. Council of Europe. Parliamentary Assembly. Recommendation 1437 (2000) "On non-formal education" / / [Electronic resource] Access: <http://www.coe.kiev.ua/docs/pace.htm>
11. Hamadahe A. Non-formal education. A definition of the concept and some examples. UNESCO Prospects – quarterly review of education. - 1991. -Vol.21-№1.-P.111-124
12. Coombs P., Ahmed M. Attacking Rural Poverty: How non-formal education can help. Baltimore: John Hokins University Press.-1974.-P.292
13. Scholyganov A. Scouting - Social competence sphere. / Scholyganov A // Bulletin of the Kostroma State University of Nekrasov. Series: Pedagogy. Psychology. Social Work. Juvenology. Sociokinetics. 2010. v. 16. № 3. p. 190-192.